

UVOD

Danas je nacionalna politika takva da deca sa smetnjama u razvoju treba da imaju priliku da se školuju zajedno sa svojim vršnjacima u redovnim školama. Stoga nastavnici, vaspitači i asistenti u vaspitno-obrazovnim ustanovama uče kako da izađu u susret raznolikosti potreba dece sa kojom rade. Takođe roditelji mogu da izaberu redovne škole koje su u blizini mesta stanovanja, tako da sva njihova deca idu zajedno u školu sa decom iz lokalnog okruženja. Na taj način deca sa različitim smetnjama u razvoju ni na koji način nisu izdvojena ili etiketirana kao „drugačija“. Ona postaju vidljiv, sastavni deo svoje lokalne zajednice, učeći i igrajući se zajedno sa svojim vršnjacima i braćom/sestrama. Primetno je da, pogotovo na ranom uzrastu, deca sa poteškoćama iz spektra autizma pohađaju lokalne vrtiće, igraonice¹ i osnovne škole uz različite oblike dodatne podrške.

Rani uzrast je ključan za učenje, pogotovo za decu sa posebnim obrazovnim potrebama. Za decu sa poteškoćama iz spektra autizma, rana intervencija, uz odgovarajući način podučavanja i vođenja, pomaže detetu da razvije veoma važne socijalne, komunikativne veštine i veštine igranja koje će obezbediti bazu

---

¹ Igraonice (eng. *playground* su neformalne škole za veoma malu decu, u kojima deca uče kroz igru (prim.prev).

za dalje učenje. Problemi u ponašanju mogu da budu ublaženi dok su deca jos uvek mala. Iako to ne garantuje da tokom vremena neće biti daljih poteškoća, obezbeđuje deci i njihovoj porodici dobar početak i pomaže u izgradnji samopouzdanja.

Programi kao što su Program rane intervencije Nacionalnog udruženja za autizam² koji radi sa roditeljima nakon dijagnostikovanja poteškoca iz spektra autizma kod dece, omogućavaju roditeljima da razumeju razloge poteškoća koje njihova deca imaju. Oni pružaju praktične sugestije i mogućnosti razmene ideja i iskustava. U vrtićima, igraonicama i školama, treninzi i diskusije su od ključne važnosti kako bi zaposleni uspešno razumeli kompleksne potrebe ove dece i pomogli im u sticanju novih veština.

Širom zemlje lokalne obrazovne vlasti nude različite izbore i različite tipove usluga za decu sa poteškoćama iz spektra autizma. Neke nude specijalne škole za decu sa kompleksnim i različitim obrazovnim potrebama, koje pohađa najveći broj dece, iako deca sa Aspergerovim sindromom mogu da pohađaju i redovne škole. Druge lokalne zajednice imaju grupe u redovnim školama, koje obuhvataju decu sa različitim sposobnostima u okviru manjih odeljenja u kojima radi veći broj osoba (obično je to jedna odrasla osoba na troje dece). Ove grupe, tamo gde postoje, omogućavaju inkluziju u redovne škole. Međutim, broj

---

² U originalu - The National Autistic Society's EarluBird Programme

zaposlenih u redovnim školama nije dovoljan da bi se obezbedilo inkluzivno obrazovanje i često deca, koja su navikla na mirno i strukturano okruženje specijalnih odeljenja, imaju poteškoće da se priviknu na bučnije i manje strukturano okruženje redovnih odeljenja kada ih pohađaju jednom ili dva puta nedeljno.

Deca u ovim grupama imaju obrok i provode odmor zajedno sa decom iz redovnih odeljenja - organizacija za koju je potrebno pažljivo planiranje, upravljanje i trening, i to ne samo za odrasle, već i za decu široke populacije, kako bi razumela i podržala decu iz ovih grupa. To što su deca sa autizmom u istoj igraonici, vrtiću ili školi, ne znači da će učiti od druge dece ili da će sa njima komunicirati. Njima je potrebna dodatna pomoć da bi razumela šta se dešava, od čega se sastoji neka igra, kako mogu da se uključe, kako da nešto dele sa drugom decom, kako da čekaju svoj red. Veliki broj dece sa autizmom ne zna da se igra i neophodno je da ih tome naučimo. Iako vršnjaci igraju važnu ulogu u učenju dece sa autizmom kako da se igraju, neophodni su i posebna podrška i vođenje kako bi ti podsticaji davali rezultate.

Škole koje mogu da obezbede dodatnu podršku mogu da budu organizovane na sličan način, ali u nekim lokalnim zajednicama, posebno onim koje više nemaju specijalne škole, one su organizovane na inkluzivnoj osnovi, sa većim brojem

angažovanog osoblja - specijalnog nastavnika, vaspitača ili asistenta (jedna zaposlena osoba na jedno dete). Deca su u redovnim odeljenjima, gde prate nacionalni kurikulum, prilagođen njihovim potrebama. Kada im je potrebna individualna podrška ili imaju poteškoće da se snađu u učionici, obezbeđuje se rad u manjoj grupi, individualno učenje ili opuštanje. U ovakvim školama razvijen je visok nivo stručnosti jer su svi odrasli uključeni u učenje i podržavanje dece sa smetnjama iz spektra autizma.

Mnoga deca sa poteškoćama iz spektra autizma idu u lokalne vrtiće ili škole. Ukoliko imaju Potvrdu o posebnim obrazovnim potrebama postoji mogućnost da im se obezbedi asistent na nekoliko sati (koliko je potrebno). Podrška terenskog nastavnika i logopeda koji imaju iskustva i znanja o autizmu može biti vitalna na tom uzrastu, kako bi se obezbedila maksimalna korist od predškolskog obrazovanja. Oni treba da obezbede ciljeve i strategije i da kreiraju neke od metoda opisanih u ovoj knjizi. Ukoliko takva podrška nije dostupna, a ponekad je i to slučaj, postoje treninzi širom zemlje koji obezbeđuju podršku i informacije, kao i neke korisne knjige (pogledati deo Reference i Predlozi za dalje čitanje na kraju knjige). – *izbaciti ovu rečenicu?*

Igraonice i vrtići podstiču decu da uče i razvijaju se kroz komunikaciju, igru i socijalnu interakciju - sve su to oblasti u

kojima dete sa autizmom ima poteškoće. Neke od strategija koje su poznate po tome da pomažu deci sa autizmom mogu da izgledaju suprotne čitavom značenju inkluzije, a strukturano učenje je primer za to. Ipak, može se uspostaviti ravnoteža ukoliko su sve detetove razvojne potrebe zadovoljene. Ukoliko strukturano podučavanje smanjuje anksioznost i pomaže detetu da nauči nove veštine koje može da koristi i razvija u okviru grupe, onda takvo podučavanje ima pozitivne ishode i podržava inkluziju.

Veliki deo strategija ponuđenih u ovoj knjizi pretpostavlja da je pomoć odraslih raspoloživa, bez obzira da li govorimo o predškolskom ili školskom uzrastu. Ukoliko ne postoje dodatni izvori podrške, za mnoge od ponuđenih ideja je potrebno samo nekoliko minuta i mogu se izvoditi kada se ukaže prilika. Veoma važan prvi korak je imati dobar individualni obrazovni plan, baziran na proceni detetovih sposobnosti, koji koristi male korake za postizanje napretka. U knjizi su priloženi neki od individualnih obrazovnih planova koji prezentuju kratkoročne ciljeve, ostvarljive za nekoliko nedelja. Ukoliko su ciljevi previše teški lako se odustaje i gubi samopouzdanje, jer su deca sa autizmom veoma odlučna u praćenju svoje dnevne rutine. Ne odustajte! Možda ćete morati da rasčlanite stvari na manje korake ili da potražite kreativnije ideje.

Rad sa decom sa poteškoćama iz spektra autizma može biti uzbudljiv i nagrađujući. Pokušajte da pronađete podršku tako što ćete, na primer, da se sastajete sa drugima koji rade u istoj oblasti, tražite na Internetu radove, savete i strategije, i radite u timu sa drugim kolegama i stručnjacima.

Reč za roditelje

Iako je veliki deo aktivnosti u ovoj knjizi određen za rad u školama, mnoge stvari, pogotovo u prvom delu, mogu biti namenjene i Vama. Vi najbolje poznajete svoje dete - način na koji razmišlja i šta ga motiviše. Pružanje podrške učenju kod kuće i razumevanju detetovog načina učenja može biti pozitivno iskustvo i za Vas i za dete.

Potrebe deteta sa poteškoćama iz spektra autizma

Termin „poteškoće iz spektra autizma” u sebe uključuje autizam i Aspergerov sindrom, pervazivni razvojni poremećaj, sindrom patološkog izbegavanja zahteva i poremećaj u semantičko-pragmatičkim funkcijama³. Ovaj termin se odnosi na širok spektar potreba i obuhvata decu sa različitim nivoima poteškoća i različitim oblastima sposobnosti.

Oblasti poteškoća

Poteškoće koje imaju deca sa autizmom se svrstavaju u tri osnovne oblasti i nazivaju se „trijada poteškoća”:

---

³ Kada su u pitanju sindrom patološkog izbegavanja zahteva (engl. Pathological demand avoidance syndrome) i poremećaj u semantičko-pragmatičkim funkcijama (engl. Semantic pragmatic disorder), u važećoj Klasifikaciji mentalnih poremećaja i poremećaja u ponašanju, koji je izdao Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1992. godine (ICD-10 International classification disorder, koji je publikovala Svetska zdravstvena organizacija) nismo uspeli da pronađemo ove kategorije, pa predlažemo sledeći prevod (prim.prev).

- komunikacija,
- socijalna interakcija,
- imaginacija.

U poteškoće iz oblasti komunikacije mogu se uključiti:

- nedostatak želje za bilo kakvom komunikacijom;
- komunikacija samo u vezi sa potrebama;
- teškoće u govoru ili sporiji razvoj govora;
- oskudna neverbalna komunikacija, uključujući i kontakt očima, gestove, neverbalnu ekspresiju, govor tela;
- dobro razvijen govor, ali bez svesti o socijalnoj funkciji - nemogućnost započinjanja ili održavanja konverzacije, pričanje samo o sopstvenim interesovanjima, nemogućnost da prati ono što druga osoba govori, pretpostavka da druge osobe znaju o čemu dete razmišlja, itd;
- stereotipan govor koga odlikuje bukvalnost i slabo ili nikakvo razumevanje fraza i šala.

U oblasti socijalne svesti i interakcije deca mogu imati sledeće poteškoće:

- odsustvo želje za interakcijom sa drugim osobama,

- zainteresovanost za druge samo da bi se zadovoljile sopstvene potrebe,
- mogućnost emotivnog reagovanja, ali specifično u odnosu na povod i ne uvek u pravo vreme i na pravom mestu,
- nedostatak motivacije da udovolje drugoj osobi,
- prijateljske, ali neobične interakcije,
- nerazumevanje nepisanih društvenih pravila,
- ograničena interakcija, posebno sa nepoznatim osobama ili u nepoznatim okolnostima.

U poteškoće u oblasti nedostatka imaginacije i rigidnosti mišljenja mogu da se uključe:

- korišćenje igračkaka kao običnih predmeta, na primer, igranje sa točkovima automobila pre nego guranje automobila po zemlji;
- nemogućnost korišćenja imaginacije tokom igre ili u pisanom izražavanju;
- otpor prema promenama, na primer, histerično plakanje ukoliko dete vodimo u školu drugim putem ili uznemirenost ukoliko je nešto raspoređeno drugačije;
- stalno ponavljanje iste igre, ponekad bazirane na ličnosti iz video-igrice ili sa televizije - nezainteresovanost za

praćenje ideja drugih osoba;

- lako učenje stvari napamet ali bez razumevanja naučenog;
- nemogućnost sagledavanja stvari iz ugla drugih osoba;
- rigidno praćenje pravila i nerazumevanje izuzetaka;
- ograničena mogućnost predviđanja šta će se sledeće desiti ili ograničena mogućnost sećanja/primene prošlih iskustava, bez vizualnih objekata kao smernica.

Druge poteškoće kod dece sa autizmom:

- senzorne poteškoće - mnoga deca imaju povišenu osetljivost na različite zvukove, boje, teksture ili ukuse koji im mogu izazvati izuzetan bol ili iritaciju, tako da su često osetljivi na zvukove koji su svakog dana prisutni u učionici, kao što je škripa stolica po podu; takođe im mogu smetati zvukovi, boje, teksture ili mirisi koje druga deca ne primećuju;
- poteškoće u spavanju - jednom kada deca sa autizmom imaju određenu rutinu, veoma je teško promeniti je;
- poteškoće u ishrani - mogu biti osetljivi na određene teksture, ne žele da probaju nove stvari, itd;
- poteškoće razvijanja veština samoposluživanja;
- opsesije ili insistiranja na određenim ritualima;

- strahovi i fobije od svakodnevnih stvari, kao što su reklame, slike u knjigama, određene pesme, plač male dece;
- teškoće u finoj motorici;
- teškoće u opažanju prostora;
- fokusiranje na nevažne detalje i zanemarivanje celine, na primer, zagleda se u jednu tačku prljavštine na podu dok su usred igre jurenja;
- teškoće u proceni sopstvene ili tuđe bezbednosti, što ih čini veoma ranjivim;
- deca sa Aspergerovim sindromom su često nespretna i mogu imati dispraksiju.

Kako poteškoće utiču na decu u školi

Navedene oblasti poteškoća mogu da imaju sledeće posledice:

- nedostatak razumevanja onoga što je rečeno;
- razumevanje nekih reči, ali ne i kompleksnog značenja tih reči;
- slabiju sposobnost slušanja i slabiju pažnju;
- često skretanje pažnje sa svrhe aktivnosti;

- usmerenost na to da rade ono što žele, a ne ono što se od njih traži;
- nemogućnost da se prilagođavaju drugima, uvek žele da se stvari odvijaju onako kako su navikli;
- nemogućnost da se igraju i da razumeju pravila igara;
- učenje napamet, bez razumevanja naučenog;
- nedostatak socijalne svesti o drugima i o tome kako neke reakcije mogu da utiču na druge osobe. Na primer, mogu da zgaze drugu decu, a da to ne primete, da ne primete da su zatvorili vrata drugim osobama „ispred nosa“, da „kvare“ igru druge dece;
- uznemirenost koju je teško kontrolisati;
- insistiranje da se pravila rigidno prate ili da se stvari rade na određen način;
- glasno dozivanje na času ili na nekom skupu;
- nemogućnost da se pazi na druge, na primer, nerazumevanje zašto je loše bacati pesak u lice;
- opsesivne teme u konverzaciji - pričanje drugim osobama, a ne sa drugim osobama;
- razvijanje zavisnosti o nekim odraslim osobama ili rutinama;
- poteškoće u korišćenju naučenih veština u drugim situacijama;

- insistiranje na tome da bude na čelu ili na kraju reda, ili sedenje na određenom mestu na tepihu;
- pokazivanje uznemirenosti ukoliko je neko drugi ili on sam pogrešio;
- poteškoće u pravljenju izbora;
- poteškoće da se govori o nečemu što se desilo u prošlosti ili poteškoće stavljanja sebe u zamišljenu situaciju.

Ključ za napredak

Svako dete je različito i ima različite nivoe potreba. Prethodno navedena lista je napisana da bi se podigao nivo svesti o poteškoćama koje deca sa autizmom mogu da imaju i koje će uticati na to kako dete uči i kako se ponaša.

Ključni aspekt u pružanju dobre podrške i omogućavanju napretka je u razumevanju tog konkretnog deteta - svako dete sa poteškoćama iz spektra autizma je različito.

Preuzeto iz:

Lizz Hannah: Teaching Young Children with Autistic Spectrum Disorders to Learn

Ili:

Liz Hana: Podrška u učenju deci sa poteškoćama iz spektra autizma: praktičan vodič za roditelje i osoblje u redovnim školama i vrtićima